

KONUK YAZAR

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER DÜŞÜNCEİ VE
DÜNYA POLİTİKASINDA DEĞİŞİMİ ANLAMAK**

Erol Kurubaş*

GİRİŞ

İnsan aklı, gerçekliği genelde hep verili dünyanın sundukları çerçevesinde algılama eğilimindedir. Bu nedenle içinde yaşanılan dünya, genelde ezeli ve ebediymiş gibi görülür, geçmiş ve geleceğe hep bu açıdan bakmak gibi büyük bir yanılgıya düşülür. Tarihin ana eksenini süreklilik ve değişim güçleri arasındaki diyalektik ilişkinin oluşturduğu genellikle göz ardı edilir. Değişmeyen tek şeyin değişimin ta kendisi olduğu çoğunlukla unutulur.

Bu açıdan bakıldığında günümüz uluslararası ortamında, eylemde bulunan siyasal birimlerin ilişkilerini, etkileşimlerini, ortaya çıkan yapıları, kısaca dünyada var olan siyasal durumu ifade eden ve adına kısaca “uluslararası ilişkiler” dediğimiz olgu da aslında böyle algılanıyor. Dünyada aslında hep bugünkü gibi devletlerin ve onlar arasında savaş-barış yelpazesinde cereyan eden mütakabiliyete dayalı ilişki biçimlerinin olduğu düşünülüyor.

Bu ilk bakışta çok da yanlış olmayan bir yaklaşım gibi görülebilir. Çünkü insanlar toplum olmayı başardıkları zamandan beri hep birtakım siyasal birimler kurmuş ve

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

onlar arasında hep bir ilişki ve etkileşim olmuştur. Ama acaba bu, bizim bugün algıladığımız gibi bir dünya oluşturmuş mudur? Bir başka deyişle, geçmişte şimdiki gibi devletler ve bunlar arasındaki gibi bir ilişki biçimi var mıydı? Acaba bu ilişki dünyanın her tarafını kapsıyor muydu? Kısacası, içinde yaşadığımız dünya acaba hep var olan dünya mıydı? Değilse geçmişte nasıl bir dünya vardı? Günümüz dünyası ne zaman ve nasıl doğdu? Acaba aktörleri, yapıları ve ilişki biçimleriyle bugünkü dünyadaki siyasi durum da değişecek mi? Eğer şimdi bir değişim söz konusuysa, bu değişimin dinamikleri nelerdir ve gelecekte nasıl bir dünya bizi bekliyor?

Detaylara indiğimizde bunlar gibi birçok soru ile karşılaşırız. Bu sorulara bir cevap verebilmek için, bu çalışmada binlerce yıllık dünya politikasına çok genel bir bakış açısı sunmak suretiyle onun büyük tarihsel resmini ve değişimini anlamaya çalışacağız. Ama her büyük genelleme ve meta-anlatı gibi bu çalışma da bazı önemli detayları can sıkıcı biçimde ihmal etmek durumundadır. Burada maksat, gerçeği bir bütün olarak anlatmak ya da göstermek olmadığı, aksine algılanması güç bir olguya, algıyı kolaylaştıracak bir bakış açısı sağlamak olduğu için bu basitleştirmeyi mazur görebiliriz.

Bu çalışmada, geçmişte bugünden çok farklı bir dünya politikası olduğunu ve gelecekte de farklı bir dünya politikası olacağını, bu nedenle de geçmişte “uluslararası ilişkiler” olgusu olmadığı gibi muhtemelen gelecekte de olmayacağını iddia ediyoruz. Çünkü tamamen tarihsel bir olgu olan “uluslararası ilişkiler”, dünya politikasının Modern Çağ’daki görünümü olup, modernleşmenin, modern düşüncelerin, modern yapı, aktör ve ilişkilerin ürünüdür.

Bu iddiayı sorgulamak için çalışmada öncelikle, dünya politikasındaki değişimin dinamikleri ele alınacak ve bu çerçevede dünya politikasında üç büyük tarihsel dönem tespit edilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde, İlk ve Orta Çağlarda dünya politikasının ne gibi özellikler taşıdığı, bunların hangi siyasi düşüncelerden beslendiği anlatılacaktır. Üçüncü bölümde, Modern Çağ’da dünya politikasında yaşanan değişim ekseninde “uluslararası ilişkiler” olgusunun nasıl doğduğu, geliştiği ve hangi varsayımlara dayanarak evrenselleştiği ortaya konularak bunun yol açtığı sonuçlara dikkat çekilecektir. Dördüncü bölümde ise, günümüzde yaşanmakta olan değişim incelenerek yeni bir tarihsel dönemin eşliğinde olduğumuz ileri sürülecek, değişenler ve değişimin yönü sorgulanacaktır.

I. DÜNYA POLİTİKASININ DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ VE BÜYÜK TARİHSEL DÖNEMLER

Bir zamanlar dünya politikasının görünümü bugünkü gibi değildi ve gelecekte de muhtemelen böyle olmayacaktır. Bir başka deyişle, dünyada var olan siyasi durum, yani siyasi birimler, bunlar arasındaki ilişkiler ve bunun sonucu doğan yapılar –basitçe buna “dünya politikası” diyelim¹- farklı dönemlerde farklı biçimler almış ve gelecekte de alma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda Nye ve Welch (2011: 3-4), dünya politikasının üç temel biçim aldığını belirtir. Bunlardan ilki, bir

otoritenin temasta olduğu dünyanın büyük bölümünü denetim altında tuttuğu “dünya imparatorluğu sistemi”; ikincisi, bağılıkların ve siyasi yükümlülüklerin öncelikle siyasi sınırlar tarafından belirlenmediği “feodal sistem” ve üçüncüsü, görece bütünlüklü olan, fakat üst bir yönetimi bulunmayan devletlerden meydana gelen “anarşik devletler sistemi”. Nye ve Welch’in söz ettiği bu dünya politikası biçimleri kronolojik olmaktan ziyade kuramsaldır. Çünkü onlara göre, örneğin anarşik devletler sistemi M.Ö. 5. yüzyılda Çin ve Hindistan’da ya da eski Yunan’da görülmüştür.

Dünya politikasına ilişkin bu yaklaşım, elbette yanlış olmamakla birlikte, bize tarihsel değişimi, bunu belirleyen etkenleri ve bu çerçevede “uluslararası ilişkiler” denilen özel dünya politikası biçimini yeterince açıklamaz. O nedenle biz burada dünya politikasının aldığı farklı biçimleri ve bu çerçevedeki değişimi belli bir tarihsellik içinde, birtakım değişim ölçütleri çerçevesinde ele alacağız. Bize göre, dünya politikasında tarihsel bir değişim yaşanması şu üç temel unsurun eşzamanlı değişimine bağlıdır: (i) var olan “siyasi aktörler”in niteliği, (ii) bu aktörler arasındaki “ilişkinin biçimi” ve yoğunluğu ve (iii) “mekânın kapsamı” ve bu bağlamda “zaman-mekânın ilişkisi”nin niteliği.

İlkinden başlamak gerekirse, öncelikle örgütlü bir siyasal birimin olmadığı ilkel dönemler bir yana, insanlığın tarihin farklı dönemlerinde birbirinden çok farklı siyasal birimler kurduğunu belirtmeliyiz. Bu açıdan kabileler, site-devletleri, hanedanlar, imparatorluklar, krallıklar, feodal yapılar ve egemen devletlerden söz edebiliriz. Burada büyük tarihsel değişimi görme amacımıza uygun biçimde “emperyal ve/ya himaye edilen siyasi birimler” ile “egemen-bağımsız devletler” arasında bir ayırım yapabiliriz. Bir başka deyişle burada, sınırları tam belli olmayan topraklar üzerinde, tam egemen de olmayan, sadece “egemen görünen ya da egemenlik iddiasında bulunan”, bağımsızlığı da geçici, belirsiz ya da tartışmalı olan siyasi birimler ile sınırları kesin olarak belli olan ve bu sınırlar içindeki topraklara ve insanlara “tam egemen” ve “dışarıdaki egemenlerden bağımsız” devletler arasında ikili bir ayırım söz konusudur. Bu ikili ayırım, sadece aktör niteliği açısından değil, aynı zamanda bu siyasi birimler arasındaki ilişkinin biçimini belirlemesi açısından da son derece önemlidir.

Dünya politikasındaki aktörler arası ilişkinin biçimi açınsansa, öncelikle “ilişki”nin üç farklı türü tespit edilebilir: (i) Her siyasi birimin kendi kendine olduğu, ötekiyle temasının bulunmadığı “izolasyon/ilişkisizlik” hali, (ii) birimlerin üstün bir otoriteye boyun eğerek onun çatısı ve yönetimi altında toplanmasıyla ortaya çıkan “hegemonik/dikey ilişki” hali ve (iii) farklı birimlerin birbirinden bağımsız davranarak ötekilerle bu çerçevede etkileşime girdiği “eşit/yatay ilişki” hali. (Yurdusev, 1996: 22-23) Gerçekten de yukarıda sözünü ettiğimiz siyasi aktörler, haberleşme ve ulaşım alanındaki “teknik imkanlar” ve inanç ve değerlerden kaynaklanan “dünya görüşü”ne bağlı olarak tarihin farklı dönemlerinde bu ilişki biçimlerinden birine göre hareket etmişler ve bu çerçevede

cereyan eden ilişkilerin sonucunda zayıf-yoğun, sürekli-kesintili etkileşimler olmuştur. Bu durum dünya politikasının yapısını belirlemiştir.

Son olarak, dünya politikasının üzerinde cereyan ettiği mekânın nitelik ve kapsamı ile bu çerçevede ortaya çıkan “zaman-mekân ilişkisi”nin durumu da dünya politikasını şekillendiren bir diğer etkidir. Burada “parçalı” ya da “bütüncül” olmak üzere iki farklı dünya mekânından söz edebiliriz. “Parçalı mekân”, dünyanın bir birinden habersiz ya da kopuk coğrafi bölgelerden oluştuğu bir duruma karşılık gelirken, “bütüncül mekân” insanların üzerinde yaşadığı tüm bölge ve kıtaların tek bir bütün oluşturduğu, hatta yeryüzünün tamamının gökyüzü ve yeraltıyla birlikte tek bir mekânsal birime dönüştüğü bir dünya durumunu anlatmaktadır. Bu durum, ilişkilerin yoğunluk derecesini ve aktörlerin birbirini etkileme kapasitesini belirleyecek bir “zaman-mekân ilişkisi” bağlamında değerlendirilebilir. Bu haliyle, Harvey’in (1989) “zaman-mekân sıkışması” (*time-space compression*) kavramsallaştırmasından esinlenerek bu “sıkışmanın oranı”nın dünya politikasının biçim değiştirmesine yol açan bir diğer önemli etken olduğunu söyleyebiliriz.

Belirtilen bu temel değişim dinamikleri çerçevesinde bir olgu olarak dünya politikasını -bazı uzmanların da kullandığı benzer adlarla (Bkz. Mansbach, 2000: 7-23)- modern öncesi, modern ve modern sonrası dönemlere de karşılık gelecek şekilde, üç büyük döneme ayırabiliriz: “Uluslararası ilişkiler öncesi dönem”, “uluslararası ilişkiler dönemi” ve “uluslararası ilişkiler sonrası dönem”.

Bu dönemlerdeki dünya politikalarını ise, uluslararası ilişkiler öncesi çoğulcu, ama birbiriyle etkileşimi olmayan kapalı sistemlerden oluştuğu için “kopuk-çok merkezli”, uluslararası ilişkiler döneminde bütüncül ve tek merkezli olmakla birlikte, Batı’nın kontrolünde olduğu için “Batı merkezli” ve uluslararası ilişkiler sonrası da çoğulcu ve birbiriyle etkileşim halindeki açık sistemlerden oluştuğu için “bitişik-çok merkezli” olarak nitelendireceğiz.

II. ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÖNCESİ DÖNEM:

“KOPUK ÇOK MERKEZLİ DÜNYA”

Uluslararası ilişkiler öncesi dönem, temel olarak İlk ve Ortaçağlarda dünya politikasının görünümünü ifade etmek için kullandığımız bir ifadedir. Uluslararası ilişkiler olgusunun olmadığı bu dönemde, modern dönemdeki aktör ve ilişki biçimleri görülmemekte, zaman-mekân ilişkisinde de olabildiğince bir gevşeklik hatta kopukluk görülmektedir. Dolayısıyla bu dönem birbirinden kopuk birçok kapalı sistemden oluştuğu için dünya politikasının aldığı biçim “kopuk çok merkezlilik” olarak nitelendirilebilir.

Bu açıdan bakıldığında, dönem içinde aktör niteliklerinde bazı farklılaşmalar olsa da, her durumda gerçek anlamda egemen, bağımsız devletler yerine, uygarlık ya da din çerçevesinde, bilinen dünyayı ele geçirme, hükmetme ya da hükmettiğini düşünme mantığıyla yani “dışlayıcılık, tekillik ve evrensellik” iddiasıyla hareket eden “uygarlık ya da imparatorluk” temelli “emperyal ve/ya himaye altında”

siyasal birimler söz konusudur. Teknik imkânlar ve dünya algısı bağlamında ilişki biçimi de uygarlıklar için mümkün merteye izolasyonist, imparatorluklar için hep hegemonik/dikey bir nitelik taşımıştır. Mekân ise, genelde birbirinden kopuk ve kapalı coğrafi bölgeler biçiminde olmuştur. Bu açıdan bütüncül değil, parçalıdır.

İlk Çağlarda Çin, Hint, Mezopotamya, Pers, Mısır gibi uygarlık bölgeleri zaman zaman birbiriyle etkileşime girmişse de, temel mantalite “uygar-barbar ayrımı”na dayanmaktaydı. Bu kapalı uygarlıklar, birbirinden uzak durma ve mümkün olduğunca ilişki kurmama (izolasyon) şeklinde hareket etmekteydiler. Zorunlu olarak bir ilişki kurulacaksa, bunu mutlaka hükmetme mantığına dayandırdıkları için de birbirleriyle sadece savaşmayı düşünürlerdi. Böylece bu uygarlığa dayalı imparatorlukların her biri ayrı birer kapalı sistem oluşturmaktaydı. Çin Seddi'nin bu mantığı yansıttığına kuşku yoktur.

Bu ilk uygarlıklar gibi Yunan site-devletleri, Roma İmparatorluğu ve Persler de kapalı bir sistem anlayışıyla ve fakat evreselcilik iddiasıyla hareket etmişlerdir. Her ne kadar Yunan site-devletleri arasındaki ilişki, kimi uzmanlarca “uluslararası ilişkilerin ilk örneği” olarak yorumlansa da, Yunanlıların dış dünyaya ilişkin algısı, yukarıda sözü edilen biçimde olmuş ve Yunan siteleri kendi aralarında kapalı bir sistem oluşturmuşlardır. Benzer şekilde Roma İmparatorluğu da, her ne kadar stoacılığın kozmopolitanizmine (tek ve bütün bir birim olan dünya) dayalı bir anlayıştan doğmuşsa da, bu hiçbir zaman Romalılar dışındaki toplulukların eşit yurttaşlar olarak görülmesine yol açmamış, aksine onlara dönük ayrı bir hukuk (*jus gentium*) uygulanmıştır. Dahası, Roma İmparatorluğu dışındaki bölgeler de normal ilişki kurulacak yerler olarak görülmemiştir. Yani Romalılar için de uygar-barbar ayrımı aynen geçerliydi (Bkz. Yurdusev, 1996: 28-35). Nye ve Welch'in dediği gibi (2011: 3-4), bu eski dünya imparatorlukları aslında birer bölgesel imparatorluk olmakla birlikte dünyayı yönettiklerini düşünüyor ve diğer imparatorluklarla çıkabilecek çatışmalardan iletişimsizlik nedeniyle korunuyorlardı. İmparatorluğun çevre topraklarındaki “barbarlarla” mücadeleleri de, kabaca eşit güçteki devletlerle yapılan savaşlarla aynı şey değildi.

Din eksenli anlayışların egemen olduğu Ortaçağ'da ise, Avrupa'da Kilise'nin himayesi altında feodal bir yapı ortaya çıkmış ve bu yapı da evrensellik düşüncesine dayalı, net bir iç-dış ayrımı olmayan, kendine özgü bir kapalı sistem oluşturmuştur. Bu kapalı sistemde karşılıklı hak ve yükümlülüklerle birbirine bağlı (Poggi, 2007: 49-51) çoğul siyasal birimler (Papa, Kral, Lord, Vassal) iç içe geçmiş otoriteler olarak görülmekte, buna paralel olarak aynı anda birçok sadakat odağı (Papalık, İmparatorluk, Prenslik, Kontluk) bulunmaktaydı. O nedenle de insanlar eşzamanlı olarak birden fazla otoriteye bağlılık duymak zorundaydı. Bir başka deyişle sınırları belli olmayan, katmanlı ve hiyerarşik bir egemenlik ve bu egemenlere duyulan parçalanmış sadakatler söz konusuydu. Bu açıdan Schulze'un ifadesiyle (2005: 13), Ortaçağ Avrupası toprak egemenliği ilkesine dayanan devlet fikrine yabancıydı, sadece bağlılık antlarına dayanan kişisel bağları tanımaktaydı. O nedenle bu sistemde hiçbir yönetici, bir toprak parçası ya da toplumun belli bir

parçası üzerinde mutlak egemenliğe sahip değildi. Her biri otoritesini kendi altındakilerle, Papa'yla ve Kutsal Roma İmparatoru'yla paylaşmak zorundaydı. Örneğin, bir kralın çıkardığı yasa şöyle sonuçlanırdı: “*piskoposların ve baronların huzurunda ve onların rızasıyla*” (Schulze, 2005, 23).

Bir tür kapalı sistem olan bu feodal yapının dış dünya ile ilişkisine bakıldığında da, dünya mekânını “tanrı ülkesi-yeryüzü ülkesi” ayırımına, insanlığı da “Hıristiyan olan-olmayan” ayırımına dayandırdığı görülmektedir. Evrensellik iddiasının kaçınılmaz bir sonucu olan bu anlayış doğrultusunda dış dünyayla ilişki biçimi de, ya izole olma ya da “haklı savaş” (*justum bellum*) doktrini çerçevesinde ona hükmetme mantığıyla tanımlanmıştı (Knutson, 2006: 37-39, Yurdusev, 1996: 36-37). Bu bakımdan Haçlı Seferleri “haklı savaş” bağlamında dış dünya ile kurulacak ilişki biçimini gösteren iyi bir örnekti.

Benzer bir durumu, özellikle dış dünya ile kurulan ilişkiler bakımından İslam dünyasında da görmek mümkündür. Orada da Emevi ve Abbasi hilafetleri altındaki siyasi birimler hep aynı ikili mantıkla hareket etmiş, “Müslüman olan-olmayan” ve buna paralel olarak “*dar'ül İslam-dar'ül harp*” ayırımına dayalı bir anlayışı benimseyerek, dış dünya ile ilişkiyi temelde “*cihad*” bağlamında tanımlamışlardır (Ebu Süleyman, 1985: 33-37). Her ne kadar bu anlayışlar içerik olarak Hıristiyan dünyadan farklı özellikler taşısa da, hatta “*dar'ul sulh*” gibi, Müslümanlarla anlaşma halinde olan, Müslüman olmayan topraklara tanınan statü ya da “*eman*” ve “*zimme*” gibi, Müslüman bir ülkede, Müslüman olmayanlara, bir anlaşma çerçevesinde barış içinde bir arada yaşama imkanı tanıyan bazı başka uygulamalar olsa da (Ebu Süleyman, 1985: 38-47), esas olanın İslam'ın evrensel egemenliğinin sağlanması olduğuna kuşku yoktur.

Kısacası, İlkçağlarda görülen dışlayıcı, evrensel tekil birim ve emperyal/hükmetmeye dayalı dikey ilişki kurma anlayışları, Ortaçağ'da da farklı biçimlerde de olsa devam etmiş, (Yurdusev, 1996: 39) normal ilişki kurma ancak uygarlık içi siyasi birimlerle ilgili bir olgu olarak kabul edilmiştir. O nedenle dünya politikası biçim değiştirmemiştir.

Bu dönemlerdeki siyaset düşüncesine bakıldığında da, şaşırtıcı olmayan bir biçimde, dış dünya ile ilişki üzerine herhangi bir düşünce olmadığı görülmektedir. Çünkü bir “uluslararası ilişkiler” düşüncesi yoktur. Bu açıdan Plato, Aristo gibi Yunan siyaset filozoflarının en önemli eserlerinin en iyi devlet (*Devlet*) ve en iyi yönetim (*Politika*) sorunsalıyla ilgili olduğunu (Yurdusev, 1996: 31-33; Arıboğan, 1998: 41-46), Thucydides gibi, kimilerince uluslararası ilişkilerin ilk klasik eserini (*Peleponezya Savaş Tarihi*) yazdığı düşünülen kişinin bile, reelpolitik anlayış doğrultusunda esasen Yunanlılar arasındaki bir savaşı konu edindiğine dikkat çekmek gerekir (Bkz. Viotti and Kauppi, 2010: 78-82; Nye ve Welch, 2011: 19-26). Dahası, Aristo'nun barbarlar olarak nitelediği doğuluları köleliğe daha uygun insanlar olarak görmesi, dış dünyanın nasıl algılandığına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Benzer durum, Ortaçağ Hıristiyan ya da İslam düşünürleri için de geçerlidir. St. Augustin, Aqinolu Thomas gibi Hıristiyan düşünürlerin (Knutsen, 2006: 37-39, 48-50; Arıboğan, 1998: 58-67, 69-71) ya da Farabi, Gazali, Maverdi, İbni Rüşd, İbni Sina gibi İslam düşünürlerinin siyasete dair eserlerinin yine yönetim ve yönetici sorunlarına dair olduğu görülmektedir. Yani onlarda da bir uluslararası ilişkiler düşüncesi yoktur.

Tüm bunların sonucu olarak mekân açısından bakıldığında da, bitişik kıtalar olmasına karşın Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki ilişkilerin genelde tek yönlü ve son derece sınırlı olduğu görülür. Var olan ilişkilerin de, son derece yıkıcı sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Bu açıdan bitişik kıtalar arasında sınırlı da olsa bir etkiye yol açan Roma yayılmacılığı, Kavimler Göçü, İslam yayılması, Haçlı Seferleri, Moğol istilaları gibi yüzyıllık olgular ne aktörlerin dünya algılarını, ne ilişki biçimlerini, ne de parçalı dünya olgusunu değiştirebilmiştir². Okyanus ötesi topraklarla ise teknik imkânsızlıklar nedeniyle zaten bir ilişkinin olma ihtimali o günkü koşullarda söz konusu değildir.

III. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DÖNEMİ: “BATI MERKEZLİ DÜNYA”

Ortaçağ'ın sona ermesiyle Avrupa'da 16. yüzyıl başlarından itibaren, aydınlanma ve modernleşme süreçlerine paralel olarak otorite ve egemenliğin merkezileşmesi, yani kralda toplanması, Kilise ve devletin birbirinden ayrılması ve nihayet bu mutlakiyetçi monarşilerin birbirini tanımasıyla “egemen ve bağımsız devlet”ler ortaya çıkmıştır. Bu yeni siyasi aktörler, temsil ettikleri ülkenin ve toplumun çıkarları çerçevesinde, temelde birbirinin varlığını tanıyan, mütekabiliyete dayalı, emperyal anlayıştan mecburen uzak (çünkü hiçbirisi hiçbirisine boyun eğdirmeyi başaramadı) savaş dışında, yani ille de hükmetmeye dayanmayan ilişkiler kurdurdular. Bu ilişkiler üstün bir otorite kalmadığı için de hiyerarşik ve dikey değil, anarşik ve yatay bir hal almıştır.

Avrupa'da ortaya çıkan bu yeni siyasal durum, “uluslararası ilişkiler olgusu”nun ta kendisidir. Çünkü Mansbach'ın adlandırmasıyla (2000: 11) “uluslararasıçılık”, zaten Avrupa'nın devlet merkezli geleneği ve son yüzyılda uluslararası ilişkiler düşüncesine egemen olan bu gelenekten türeyen küresel politika modelidir. Dolayısıyla Avrupa'da doğan bu olgunun aşama aşama dünyaya yayılmasıyla dünya politikası yeni bir büyük tarihsel döneme girmiştir. Bu bölümde Modern Çağ'da ortaya çıkan dünya politikasının, kısaca adına “uluslararası ilişkiler” dediğimiz yaklaşık 350 yıllık olgunun doğuşunu, gelişimini ve niteliklerini ortaya koyacağız.

A. Teritoryal Devletin Doğuşu ve Westphalian Devletler Sistemi

Genel kabul gören görüşe göre, bugünkü dünyanın temelleri 17. yüzyılda Avrupa'da atılmıştır. Kendi içinde birtakım değişiklikler geçirmişse de, 20. yüzyıl sonuna değin özünü korumuş olan bu yapının adına “Westphalian devletler sistemi” diyoruz. Bu sistemin doğmasını mümkün kılansa, 30 Yıl Savaşları sonunda, yani 1648'te yapılan Westphalia Barışı'dır. Söz konusu barışla “modern siyaset” anlayışına dayalı bir “devlet” yapısı ve bu devletler arasında, herhangi bir

üstün otoritenin olmadığı bir ortamda, çıkar ve güce dayalı bir ilişki biçimi ortaya çıkmıştır. O nedenle herşeyden önce, “modern devlet” yapısı doğmasaydı “uluslararası ilişkiler” doğmazdı, diyebiliriz. Bir başka deyişle, “uluslararası ilişkiler” olgusu ancak Westphalia Anlaşmaları’nın bir ürünü olan “egemen-teritoryal devlet”in doğmasıyla mümkün olmuştur (Karşı görüşler için bkz. Özlük, 2012: 113-131).

1648 Westphalia Anlaşmaları,³ Protestan ve Katolik devletler arasındaki mevcut bölünmeyi ve din değiştiren monarkın tahttan indirilmesi tehdidini ortadan kaldırarak, esasen Avrupa’daki siyasal otoritelerin sınırlarının kesin olarak çizilmesini, bu sınırlar içinde yöneticilerin egemenliğinin tam olmasını sağlamıştır. Westphalia sonrası artık hiçbir devlet/yönetici egemenliğini ülke içi veya ülke dışı bir başka otoriteyle paylaşmak istemeyecektir. Örneğin, Kilise artık bu uluslararası siyasal alanın dışına itilecek, siyaset laikleşecek, devlet Avrupa sisteminin meşru ve temel aktörü olacaktır (Knutsen, 2006: 124-128). Ayrıca bu durumun karşılıklı olarak tanınmasıyla bağımsızlık da güvence altına alınmıştır. Ancak bu sayede egemenlik alanlarının kesin çizgilerle bölüdüğü ülkeler ve bu ülkelere hükmeden merkezileşmiş otoriteler olarak “egemen, bağımsız, ülkesel devletler” yani “modern devletler” doğabilmiştir (Bkz. Poggi, 2007: 58-68; Schulze, 2005: 21-69). O halde modern siyaset de, artık Kilise’nin “değerler”ine değil, bu yeni aktörlerin “çıkarlar”ına uygun bir biçimde yürütülecektir.

Bu durumun bir sonucu olarak, bu yeni tip siyasal yapılar arasındaki ilişki de, üstün bir otoritenin olmadığı bir ortamda, önceki dönemin hiyerarşik ve dikey ilişki biçimlerinden tamamen farklı olarak, güç mücadelesi mantığına dayanan ve birarada yaşamanın asgari koşullarını sağlayan birtakım kurallar çerçevesinde, egemen eşitliğe dayalı yatay bir hal alacaktır. Böylece Avrupa çapında gerçek anlamda bir “uluslararası sistem” prototipi ortaya çıkmış olacaktır.

Dönemin önemli siyasal düşünürlerinin eserlerine baktığımızda da, 16. yüzyıl başından itibaren siyaset ve egemenliğin temellerine ilişkin öncekinden tamamen farklı düşünceler ortaya konulduğu görülmektedir. İtalyan devlet adamı ve düşünür Machiavelli, 1513’te yazmış olduğu *Prens* adlı eserinde hükümdarın hiçbir başka gücün (örneğin Kilise veya başka bir kral) vesayeti altına girmeden, ülkesinin ve halkının (yani devletin) çıkarlarını her ne pahasına olursa olsun koruması gerektiğine, bunun için hükümdarın ahlakın normlarından uzak durarak, gerektiğinde tilki gibi kurnaz, gerektiğinde aslan gibi cesur hareket etmesi gerektiğine işaret eder (Machiavelli, 2004: 131-135). Onun bu görüşleri, siyasetin “rasyonel bencillik” ve “çıkar” temelinde yeniden tanımlanarak modern bir hal almasına yol açmıştır (Knutsen, 2006: 64-67).

Ardından gelen bir başka düşünür, İngiliz filozof Thomas Hobbes ise, Jean Bodin’in kavramsallaştırdığı ve yasayla ilişkilendirdiği egemenlik kavramının meşruluk temellerini yeniden tanımlayarak, onu sosyal sözleşmeye dayalı, ama yöneticinin mutlak ve kısıtlanmamış gücüyle ilişkilendirdi ve mutlakiyetçi devlet anlayışına uyarladı. (Schulze 2005: 53-55; Knutsen, 2006: 145). Hobbes, tam da

Westphalia Anlaşmaları'nın imzalanmasından üç yıl sonra yazdığı eserde, devleti bir deniz canavarına (*Leviathan*) benzeterek insanların bencil ve çıkarıcı doğalarının mahkûm ettiği ve birbirlerinin kuyularını kazdıkları, “insanın insanın kurdu” olduğu “doğa hali”nden kurtulmak ve “toplum hali”ne geçmek için, herkesin bir sosyal sözleşme ile kendi egemenlik ve özgürlüğünü bir üstün otoriteye devretmesi gerektiğini söylemesi de, kralın (devletin) artık herkesin itaat ettiği tek yüce otorite olarak kabul edilmesi anlamına gelmekteydi. (Viotti and Kauppi, 2010: 84-86; Knutsen, 2006: 141-145; Arıboğan, 1998: 82-87). ve gerçekten de modern devlet olgusunun özünü bu mutlakıyetçi egemenlik anlayışı oluşturmuştur. Ayrıca bu egemenlik eskiden olduğu gibi bir iddia değil, her yerde kendini hissettiren bir olgu olmaya başlamıştır.

Ayrıca Machiavelli ve Hobbes'un bu görüşleri Westphalian devletler sistemine bir başka özellik daha kazandırmış, artık uluslararası barış ve istikrarı sağlayan olgunun hukuk ve ahlak normları değil, devlet yönetiminin, iktidarların yetenekli ve tedbirli yönetimi olacağı düşüncesi uluslararası toplulukta egemen bakış açısı olmuştur (Falk, 2005: 31).

B. Teritoryal Devletten Ulus-Devlete

Modern devletin ve modern dünyanın tam olarak kurulabilmesi ve tekâmül etmesi için egemenliğin bir dönüşüm daha yaşaması, bunun için de 1789'u, yani Fransız Devrimi'ni beklemek gerekiyordu. Çünkü geçen yaklaşık 140 yıllık zaman diliminde sınırları belli “toprak parçası”, aynı sınırlar içinde yaşayan “insan topluluğu” ve onun tek bir merkezi otoritede toplanan “egemenlik ile ilişkiler”inde ciddi bir dönüşüm yaşanacaktır. Tilly'nin vurguladığı gibi (2001: 57), Avrupa devletleri Fransız Devrimi'ne kadar dolaylı bir yönetim anlayışıyla hareket etmiş ve hiçbiri tepeden tabana kadar uzanan doğrudan yönetim kurumları oluşturmada ciddi bir çaba göstermemiştir. Ancak doğrudan yönetime geçişle beraber devlet, toplumsal yaşamın birçok alanına nüfuz ederek, zamanımızın her şeye muktedir, yani tam egemen devletine dönüşmüştür.

Gerçekten de Westphalia sonrası aynı sınırlar içinde yaşayan insanlar, zamanla ilişkilerin gelişmesi ve etkileşimin artması sonucu, ortak değerleri paylaşan, güçlü bir aidiyet ve sadakat duygusu ile birbirine bağlı, birlik-beraberlik düşüncesine dayanan özel bir toplum haline geldiler (Ayrıntı için bkz. Calhoun, 2007: 95-118; Smith, 1983: 1-17). Yani aynı ülkede yaşayan tüm insanlar tek ve bölünmez “ulus”u oluşturdular ya da yöneticiler onların öyle olduğunu ilan ettiler⁴. Fransız Devrimi de egemenliği, artık kendisine ihtiyaç duyulmayan, özgür insanların hak ve hukuklarını korumayan, aksine emeklerini çalan, hatta bir asalak gibi görülen kraldan alıp bu ulusa veren, yani “ulusal egemenlik” denilen biçime dönüştüren bir işlev gördü (Devrimin bu etkileri için bkz. Llobera, 2007: 195-210).

Böylece artık “ulusçuluk” doğmuş ve modern devletlerin kurucu ideolojisi olarak sınırları belli toprak parçası içinde yaşayan insan topluluğunu “ulus”a ve üzerinde yaşanan toprağı uğrunda ölünecek “vatan”a dönüştürmüş, egemenliği de kesin bir

biçimde biçimde bu ulusa mal etmiştir. Böylece devlet de, artık “ulus-devlet” olmuştur.

Devrim düşüncesinin ve ulusçuluğun ateşini yakan dönemin önemli filozoflarından Montesquieu, belki de aristokrasiden geldiği için, çekingen biçimde “kuvvetler ayrılığı”nın önemine dikkat çekerek kralın egemenliğini sınırlandırmaya, ama daha önemlisi “yasaların ruhu”nu “ulusal ruh”la ilişkilendirmeye çalışırken (bkz. Llobera, 2007: 168-169), en cesur ve radikal çıkışı J. J. Rousseau yapmıştır. Rousseau, yeni bir toplum sözleşmesi anlayışına dayandığı egemenliğin, sadece bölünmez bir bütün olduğuna inandığı ulusa ait olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, önemli olan her bireyin haklarını, gönüllü olarak dahil olduğu topluluğa teslim edeceği, yeni bir devlet, gerçek bir birlik, bir topluluk, bir siyasi organ oluşturmaktır (Schulze, 2005: 84; Llobera, 2007: 170-178). O’nun “genel irade” adını verdiği kavram, tam anlamıyla bunu ima eder. Böylece Rousseau ulusçuluğun da en önemli ve öncü kuramcısı olmuştur. Ama ne gariptir ki, Rousseau’nun bu görüşleri 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’ne ilham kaynağı olmuş ve önerdiği devlet, Fransa’dan önce Amerika’daki İngiliz kolonilerinde ortaya çıkmıştır. Eski dünya ise, vakit kaybetmeden bu yeniyi izlemiş ve kendisi de yeni bir dünyaya dönüşmüştür (Schulze, 2005: 85-86). Fakat bu, tarihin yükünü sırtında taşıyan Avrupa için çok da kolay olmamıştır.

Rousseau’nun idealleri, uygulamada ideolojik açıdan öfkeli bir avuç Jakoben’in insancıl olmayan hayırseverliği tarafından yıkıma uğramışsa da (Schulze, 2005: 86), düşünsel olarak, devrimden korkan Avrupa monarşilerinin birleşerek Fransa’ya saldırması, bu model yapıyı pekiştirmiş ve halkı bir bütün olarak hareket etmeye zorlamıştır. Yani Fransa etrafındaki monarşiler, egemenliğin kendilerinden alınıp ulusa verileceği korkusuyla devrimcilere savaş ilan edince “devrimin çocukları”, “devletin yurttaşları” olarak topraklarını ve sınırlarını korumak için seferber olmuşlardır. Bu sürece katılmayanlar “vatan haini” olarak görülmüş ve dışlanmışlardır. Böylece yurttaş-orduların koruyuculuğu altında modern devlet test edilmiş, ulusun sadakatle devlete bağlı olduğu kanıtlanmıştır. Sonuçta Fransız Devrimi’yle hiç değilse model düzeyinde yepyeni bir devlet ortaya çıkmış, 1648’de doğan teritoryal devlet düşünsel evrimini tamamlayarak ulusu da arkasına alıp ulus-devlete dönüşmüştür.

Ama daha da önemlisi, bu süreçte özellikle Napolyon sayesinde Fransız Devrimi’nin düşünsel ürünleri tüm Avrupa’ya taşınarak oradaki siyasi yapıları da dönüşüme mahkûm etmiştir. Schulze’un deyişiyle (2005:173), “*birçok Avrupa ulusunun ortaya çıkmasını sağlayan, güçlü yurtseverlik duygularını açığa çıkartan Napolyon ordularının Avrupa’da bir uçtan bir uca ilerlemesi olmuştur*”. Böylece ortaya çıkan dönüşüm 19. yüzyıl boyunca sürmüş ve nihayet tüm Avrupa ulus-devletlerden oluşan bir yer halini almıştır.

C. “Uluslararası İlişkiler”in Dayandığı Temel Varsayımsal İlkeler

Ulus-devlet olgusunun pekişmesiyle birlikte artık model aktör ve bunlar arasındaki ilişki biçimi bütün unsurlarıyla ortaya çıkmış oldu. Bundan sonra dünya bu Avrupa merkezli “uluslararası ilişkiler”in varsayımsal ilkelerine göre şekillenecektir. Söz konusu ilkeler bir yandan Westphalian devletçi düşüncelere, öte yandan da ulusçuluk ideolojisinin toplumsal varsayımlarına dayanacaktır.

Westphalia bir düşünce olarak, Falk'un deyişiyle (2005: 26), dünya düzeninin yalnızca egemen devlet niteliği taşıyan, ülkeselliğe dayalı siyasal aktörlere tam katılımlı üyelik bahşeden devlet merkezli bir karaktere işaret eder. Böylece Westphalian anlayış dünyanın, hukuksal planda devletlerin eşitliği, egemenlerin muafiyeti ve başka devletlerin işlerine karışılmaması gibi temel normlar aracılığıyla yapılandırılmasını sağlayacaktır (Falk, 2005: 28).

Ulusçuluksa, dünyanın her biri kendi bireyselliği, tarihi ve kaderi olan uluslara bölündüğünü, ulusun bütün sosyal ve siyasal gücün kaynağı olduğunu, ulusa sadakatin bütün öteki sadakat bağlarının üstünde olduğunu, insanların özgür olmak ve kendilerini gerçekleştirmek için bir ulusla özdeşleşmelerinin zorunlu olduklarını, dünyada barış ve güvenliğin de ancak bu ulusların özgür ve güvende olmalarıyla mümkün olduğunu söyler (Smith, 2004: 121). Böylece Westphalian ortamda ulusçuluk, siyasal birimlerin dünyanın ancak uluslaşan ve bu ekseninde devletleşen toplumlar temelinde, kabileden daha büyük, evrenselden daha küçük bir ölçekte şekillendirilmesine dayanak oluşturacaktır.

Bu devletçi ve ulusçu anlayışlar çerçevesinde, dünya politikasının “uluslararası ilişkiler”e dönüşmesini sağlayan, zorlayıcı varsayımsal ilkelerini şu şekilde sıralayabiliriz: (i) Her toplum ulus olmalıdır. Yani her insan topluluğu uluslaşmaya ve her birey de kendini bu uluslaşan toplumla özdeşleştirmeye çalışmalı ve yalnız ona sadakat duymalıdır. (ii) Her ulusun bir devleti, her devletin de bir ulusu olmalıdır. Yani bir halkın ulus olduğunu kanıtlaması ancak devletleşmesiyle, her devletin de meşruluğu bir ulusa sahip olmasıyla mümkündür. (iii) Her devlet kesin sınırlarla diğerlerinden ayrılmış bir ülkeye sahip olmalıdır. Bu sayede her devlet bu sınırlar içindeki her şeye tam ve mutlak egemen olacak ve diğer devletlerden bağımsız hareket edebilecektir. (iv) Her devlet egemen olduğu ülkelerin ve ulusların dışarıda tek yasal temsilcisi ve çıkarlarının tek koruyucusu olacaktır. (v) Tüm dünya bu kurguya uyan aktörlerden meydana gelecek ve bu çerçevede bir birine benzeyen bu devletler, benzer davranış kalıplarıyla birbiriyle mütekabiliyete dayalı, yatay ilişkiler kuracaktır. Böylece her ulus-devlet birbirinin sınırına, egemenlik ve bağımsızlığına saygı gösterecektir. (vi) Böylece dünya politikası, yerleri, rolleri, işlevleri belli olan aktörlerin, birbirleriyle, belirlenen güç ve kurallara göre kuracakları ilişki sonucu “saat gibi işleyen” düzenli ve istikrarlı bir sisteme dayanacaktır.

Dünyadaki yeni siyasal durumun bu kurucu varsayımlara dayandırılması, bundan sonra ancak bu varsayımlara uyanların dünya politikasında yer alabilecekleri

anlamına da gelecektir. Bu durumda, bir yandan Batı dışı halklar bu yeni dünya politikasına katılabilmek için bu anlayışlar doğrultusunda harekete geçerek bu modeli taklit etmeye başlayacaklar, öte yandan da bu modeli üreten Avrupalılar dünyayı kendi kontrollerine alacak düzeyde diğerlerini bu niteliklere uygun hale getirmek için çaba harcayacaklardır.

Gerçekten de bundan sonra, adeta bu idealize edilen ilkeleri teyit edercesine dünya, gerçekte ya da kurgusal olarak ulus-devletlere bölünmeye başlamış ve “uluslararası ilişkiler” bu çerçevede görüntüde evrensel, gerçekte Batı merkezli bir olguya dönüşmüştür. Özellikle Batılılar doğrudan kontrol ettikleri sömürgelerini kaybetmeye başladıklarında, onları kendi aktör niteliklerine ve ilişki biçimlerine uymaya zorlamış ve bunları “uluslararası ilişkiler”e katılmanın bir önkoşulu haline getirmişlerdir. Bu durumda öteki halklar da bu modeli taklit etmek zorunda kalmış ve sonuçta tüm dünyaya yayılan Avrupa tarzı aktör ve ilişki biçimleri Batı merkezli bir dünya doğmasına yol açmıştır.

D. “Ulus-Devlet”in Dünyaya Yayılışı ve “Uluslararası İlişkiler”in Evrenselleşmesi

Avrupa’da ortaya çıkan ulus-devlet modeli ve bu ulus-devletler arası ilişki biçimi, Avrupalı devletlerin sömürgecilik ve emperyalizm yoluyla Avrupa dışı toprakları ele geçirmesine paralel olarak tüm dünyaya yayılmış, taklit edilmiş ya da dayatılmıştır (Ayrıntı için bkz. Calhoun, 2007: 143-169; Smith, 1983: 18-36). Bu yayılmanın Avrupalı devletlerin dünyaya yayılmasının bir sonucu olduğuna hiç kuşku yoktur. Nitekim Tilly’nin aktardığına göre (2001: 307), Avrupa devletleri 1500’lerde dünyanın %7’sini denetim altında tutarken, 1800’lerde bu oran %35, 1914’te ise %84 olmuştur. Birinci Dünya Savaşından sonra ise bu oran %90’a ulaşmıştır. Tüm bu yayılmada ve bu çerçevede küresel bağlantıların ve geniş çaplı örgütlenmeleri yaygınlaşmasında en büyük itici gücün gelişen kapitalist ekonomi anlayışı olduğu da açıktır (Calhoun, 2007: 160). Her halükarda, Wallerstein’in dediği gibi (2007: 15), modern dünya sisteminin tarihini, büyük oranda Avrupa tarihinin ve insanların, dünyanın geri kalanına yayılması tarihi olarak görebiliriz.

Bu yayılma sürecinde, yani son üç yüzyıldır güçlü devletlerin kendi aralarında yaptıkları düzen kurucu anlaşmaları geri kalanlara dayatmaları, devletler sistemini işleten uluslararası örgütlerin kurulması, ulusal sınırların ortaklaşa güvence altına alınması ve gerektiğinde iç düzenin müdahale yoluyla sağlanması gibi uygulamalar sonucunda, devlet oluşumunun alternatif biçimleri de sınırlanmış oldu. Sonuçta bütün dünyada devlet oluşumu, az çok bilinçli olarak büyük devletler tarafından önerilen, desteklenen veya zorlanan modele göre yani yalnızca ulus-devlet biçiminde gerçekleşti (Tilly, 2001: 305).

Fakat ulus-devletin dünyaya yayılması farklı coğrafyalarda çok farklı gelişmeler sonucu gerçekleşmiştir. Burada farklılık oluşturan temel olgu, söz konusu coğrafyaların Avrupa’yla kurduğu ilişki ve ulusçulukla tanıştığındaki sosyopolitik ve ekonomik yapısı, yani gelişmişlik ve modernlik düzeyleridir. Bu koşullara bağlı

olarak, idealize edilen ulus-devlet modelleri farklı coğrafyalarda görünürde aynı olsa da, farklı biçimlerde ve genellikle sorunlu biçimde tezahür etmiştir (Ayrıntı için bkz. Smith, 1983: 122-135).

Örneğin, Kuzey Amerika'da Fransızların desteğiyle İngiliz kolonilerinin İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasıyla Fransa'daki özgürlük, egemenlik ve eşitlik anlayışları temelinde önce ABD kurulmuş, o da 19. yüzyıl boyunca Amerika kıtasındaki diğer Portekiz ve İspanyol kolonilerindeki göçmen-melez toplumlara ilham kaynağı olmuştur. Dolayısıyla buralarda ABD'nin kötü taklitleri olan, yeni, modern görünümlü göçmen ulus-devletler doğmuştur.

Orta ve Doğu Avrupa ile Balkanlarda da 19. yüzyıl başında Napolyon Savaşları'yla ulusçuluk ideolojisi bu topraklara taşınmış, bunun sonucu bir yandan Orta Avrupa'daki 1860'da İtalyan, 1871'de Alman prenslikleri birleşerek geç de olsa birliklerini sağlayıp radikal birer ulus-devlete dönüşürken, öte yandan Balkanlar'daki imparatorluklar parçalanmaya başlamıştır. Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının dağılmasıyla Balkanlar'da yeni ulus-devletler doğarken, imparatorluklara son darbe dünya savaşıyla vurulmuş ve sonunda tüm Avrupa istisnasız ulus-devletlerden oluşan bir coğrafyaya dönüşmüştür.

Büyük kıta Asya'nın hikâyesi ise biraz farklı olmuştur. Adına komünizm denilen bir ideoloji, Asya'nın önemli bir bölümünü bu ulusçuluk ateşinin etkisinden bir süreliğine uzak tutarken, Asya'nın geri kalanı ise aynen Afrika gibi emperyalizmin gazabına uğrayarak Batı Avrupalı devletlerin sömürgeleri yapılmıştır. Ama Avrupalıların hesaplayamadıkları şey, bu topraklarla kurulan emperyalist ilişkinin, aynı zamanda ulusçuluk düşüncesinin bu topraklara ulaşmasının da aracı olacağı gerçeğiydi. Gerçekten de emperyalizm, aynı zamanda Avrupa'da yakılan ulusçuluk ateşinin bu topraklara taşınmasına da yol açtı. Avrupalı devlet ve devletlerarası ilişki modelini doğuran ulusçuluk bir anda Afrika, Ortadoğu, Güney Asya gibi yerlere sıçradı ve yaklaşık yüzyıl sonra bu topraklar da ulusçuluk temelinde kendi bağımsızlıklarını kazanmak için seferber oldu (Smith, 1983: 37-58). 1945 sonrası, bir bakıma bunun hikâyesidir. Sonuçta tüm Ortadoğu, Afrika ve Güney Asya toprakları ulus-devletlerle kaplı bir coğrafya halini almıştır.

Yüzyıl sonuna gelindiğinde, tüm dünyanın modern devletlere bölünmesinde tek bir istisna kalmıştı, o da Sovyet topraklarıydı. 1991'de demir perde kalkınca, kapıda bekleyen ulusçuluk burada da tarihsel işlevini gördü ve buradaki halkları da kendi ulus-devletlerine kavuşturmak için ayaklandırdı. Böylece 20. yüzyıl sonunda tüm dünya istisnasız ulus-devletlere bölünmüş oldu.

Ama ortada bir büyük sorun vardı: Modernleşme süreçleri Batı ve Batı dışı toplumlarda farklı zaman dilimlerinde ortaya çıkmış, farklı biçimlerde işlemiş ve farklı toplumsal ve siyasal sonuçlar doğurmuştur (Bkz. Eisenstadt, 2007). Bu çerçevede modern devletler ve bunlar arasındaki ilişki biçimleri aslında Avrupa'da yaşanan belli bir tarihsel süreç ve birikimin ürünü olarak doğmuş, hakikaten oraya özgü yapılarıdır. Özellikle Asya ve Afrika tarihininse Avrupa tarihiyle bir bağı ve

etkileşimi olmadığı gibi, Avrupalılar hep buraları kendinden aşağı topraklar ve halklar olarak dışlama eğilimindeydiler. Bu açıdan merkezi güç kullanabilme konusunda tüm devletler birbirleriyle kıyaslanabilir durumda olmadığı gibi, uluslarıyla sınırlarını örtüştürme konusunda da aynı düzeyde olmayacaklardır (Calhoun, 2007: 134).

Tüm bunların bir sonucu olarak, Batı dışı dünyada modernlik iddiasındaki devletler kendi toplumlarını uluslaştırma, yani ulus-inşası çabalarına giriştiler ve ortaya Batı'dakine benzeyen ama bir tersliği de içinde barındıran “devlet-uluslar” çıktı. Bu durumun bir sonucu olarak aslında Avrupa dışında gerçekte değil, ancak kurgusal olarak ulus-devletlerin olduğunu söyleyebiliriz. Yani buradaki halklar ne gerçekte ulus olabilmişler, ne de egemenlik ulusal bir karakter kazanabilmiştir. Vatan ise, sınırları emperyalistlerce çizilmiş olduğundan, kutsallığı hep kuşkulu olan bir toprak parçasıdır. O nedenle Afrika, Ortadoğu, Asya gibi topraklarda doğan bu yapay devletleri, aslında uluslararası ilişkilere katılabilmek için “ulus-devlet” olmaya çabalayan, bunun için bu “deli gömleği”ni halklarına giydirmeye çalışan yapılar olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Ayrıca bu durum bize neden bu topraklarda bir türlü siyasal istikrar sağlanamadığını da açıklamaktadır: Aslında Avrupa'nın elbisesi bu ülkelere ve halklara uymamış, bu ulus-devlet modeli kabile temelli Afrika'ya bol gelmiş, uygarlık temelli Asya'ya ise dar gelmiştir. Ama daha da önemlisi, zaten Avrupalılar bu devletleri gerçekte kendileri gibi ve kendileriyle eşit aktörler olarak görmemiş ve bu çerçevede de yatay ilişki kurmamışlardır.

Sonuçta ortaya bir yanda topraklarıyla, toplumlarıyla, tarihleriyle barışık, istikrarlı ve gelişmiş bir “merkez”, öte yanda kendi kimliğini kaybetmiş, geçmişiyile ve toplumuyla sorunlu bir ilişkiye sahip, istikrarsız, az gelişmiş bir “çevre”nin olduğu ikili karaktere sahip bir dünya doğmuştur. Doğal olarak bu durumda dünya politikası da Batı merkezli bir hal alacaktır.

E. Batı Merkezliliğin İnşası ve Batı'nın Kontrolünde Bir Dünya

Modern ulus-devlet yapısının dünyaya yayılmasıyla, yukarıda sözü edilen varsayımlara dayanan “uluslararası ilişkiler” anlayışı, Batı dışı toplumları adeta kaosa ve az gelişmişliğe mahkûm ederken, bu durum Batı'ya dünya politikasında üstün bir pozisyon bahşetmiştir. Çünkü dünya politikasında sistemin kurucusu olarak oyunun kurallarını onlar koymuştu. O nedenle Avrupa merkezli sistemin genişlemesi, aynı zamanda dünyanın Batı'nın kontrolü altına girmesine yol açmış, hal böyle olunca Batı, dünya politikasının merkezi ve belirleyicisi olmuştur.

Gerçekten de makro tarihsel açıdan bakıldığında, son 400 yıl Batılı devletlerin dünyanın tamamını kontrol altına aldıkları ve kendi üstünlüklerini inşa ettikleri bir yayılma süreci olarak görülebilir (Knutsen, 2006: 353). Bu yayılma askeri işgal, ekonomik sömürü ve çok büyük adaletsizlikleri içermesine karşın; uygarlık, ekonomik büyüme ve kalkınma ve/ya ilerleme adına gerçekleştirilmiş (Wallerstein, 2007: 15) ve meşrulaştırılmıştır.

Yani ilginç bir biçimde bu üstünlük sağlamaya dönük yayılma, evrenselcilik iddiasıyla yürütülmüştür. Gerçekten de Batı dünyasının retoriğinde politikalarının meşrulaştırılmasını sağlayacak biçimde evrenselciliğe sıklıkla referans yapıldığı görülmektedir. Bu evrenselcilik Wallerstein'a göre (2007: 12), (i) yürütülen politikaların “insan hakları ve demokrasi”nin korunması ve geliştirilmesi için olduğu, (ii) Batı uygarlığının, evrensel değerlere ve doğrulara dayanan tek uygarlık olduğu için “öteki” uygarlıklardan daima üstün sayılması gerektiği ve (iii) devletlerin liberal ekonominin yasalarını kabul etmek ve uygulamak dışında hiçbir alternatifinin olmadığı iddialarına dayandırılmıştır.

Bir bakıma modern dünya “uygarlar”ın, “uygar olmayan” bölgelere müdahaleleriyle kurulmuştur. Bu müdahaleler ötekilerin barbarlığı, evrensel değerleri çiğneyen uygulamaları sonlandırma, öteki zalimler arasında kalan masumları koruma, evrensel değerlerin yayılmasını sağlama gerekçeleriyle meşrulaştırılmıştır (Wallerstein, 2007: 19-20).

Daha ilginç olansa, Ortaçağ'da Doğu'nun birçok alanda Batı'dan üstün olduğunu göz ardı eden, dolayısıyla hiçbir biçimde ezeli nitelik taşımayan (Goody, 2002: 16), tamamen tarihsel olan Batı üstünlüğü, kalıcı ve neredeyse biyolojik/genetik bir üstünlük olarak genelleştirilmiştir (Goody, 2002: 13). Bu iddia, bir bakıma modernleşme yeteneğini sadece Avrupa'ya uygun gören, ötekilerin yapabilecekleri tek şeyinse taklit etmek olacağını dile getiren bir eğilimi yansıtmaktadır (Goody, 2002: 19).

Hatta tüm bunların uluslararası ilişkilere dair bilimsel teorik yaklaşımlarla da temellendirmeye çalışıldığı görülmektedir. Nitekim 20. yüzyıl uluslararası ilişkilerinin neredeyse bir paradigması haline gelen realist yaklaşıma göre (Bkz. Viotti and Kauppi, 2010: 42-44, 53-59), dünya çapında düzeni sağlayacak üstün bir otorite olmadığına göre, sistem içinde güvenlik sorunuyla karşılaşan devletlerin, egemenlik ve bağımsızlıklarını korumaları için “en kötü senaryo”ya göre hareket etmeleri ve başka hiçbir güce güvenmeden, yalnızca kendi gücüne dayanarak kendini korumaya çalışmaları (*self-help system*) kaçınılmazdır. Böylece kendi varlığını, güvenliğini ve çıkarımı koruyacak olan devletler, her halükarda güç için mücadele edeceklerdir. Bu durumda uluslararası ilişkiler de güç ilişkilerinden doğan bir güç mücadelesine dayanacaktır. Güç dengesinin oluşturacağı belli bir istikrar içinde işleyecek olan bu güç mücadelesi ise kaçınılmaz olarak güçlüyü haklı ve en üstün kılan, kuralları güçlülerin koyduğu bir dünya anlamına gelecektir. Bunun bir başka sonucu da, her devlet gücü nispetinde uluslararası ilişkilerde etkinlik kazanmak ve rol almak durumunda kalacaktır. O zaman da ister istemez sistemin en güçlü aktörleri, yani Batılılar, sistemi elinde tutacaklardır. Uluslararası İlişkiler döneminin belki de en özgün ve aslında onunla içkin düşüncesi belki de paradigması olan realizm sonuçta sistemin Batı'nın kontrolünde olmasını ve Batı'nın bu pozisyonunu bilimsel açıdan da bir kez daha teyit etmiş oluyordu: “Batı güçlü olduğu için, üstünlüğü de hak ediyordu”.

Uluslararası ilişkiler döneminde her ne kadar kimi iyi niyetli, idealist, norm ve kurallara dayalı bir dünya kurma girişimleri olmuşsa da, bunlar ya çok sınırlı kalmış ya da gerçek anlamda eşitlik ve adaleti öngörmemiş, hatta kimi zaman güçlü olanın haklı olduğu bir anlayışı düzenlemeye dönük olmuştur. Dolayısıyla Batılıların diğerleriyle kurdukları ilişki her halükarda hukuken yatay olsa da, fiilen dikey ve hiyerarşik bir nitelik taşımıştır. Falk'un da işaret ettiği gibi (2005: 26), Westphalian düzen hiyerarşik biçimde yapılandırılmış bir dünya düzeni tanımlamış ve ülkesel/yasal bir eşitlik mantığıyla jeopolitik/hegemonik bir eşitsizlik mantığını birleştirmiştir.

Bu açıdan bakıldığında Westphalian anlayışın, Batılılar arasında eşit-yatay bir ilişkiye yol açarken, Batı ile diğerleri arasında aksine eşitsiz ve hatta hiyerarşik/dikey bir ilişki doğurduğunu söyleyebiliriz. Yani aslında bu dönemde de Batılılar dış dünya ile ilişkilerini, modern öncesi döneme uygun biçimde dışlayıcı, evrensel, tekil bir bütünlük nosyonuna dayalı hegemonik bir tarzda, yeni bir “uygar-barbar” ayırımına benzer, “Batılı ve Batılı olmayan” ayırımı temelinde yapmışlardır. Dolayısıyla dünya düzeninin modern dönem öncesi atılan temelleri, örtük biçimde ve operasyonel olarak Avrupa merkezci olmanın yanısıra, “uygarlaşmış biz” ile “barbar onlar” arasında keskin bir kimlik çatışmasını da içinde barındırmıştır (Falk, 2005: 27).

Fakat Batılılar, önceki dönemden farklı olarak, bu dönemde bu anlayışı yeterince ve çok keskin biçimde hukuksal ve kurumsal düzeye taşımayı başaramadılar. Belki de insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi kimi değerlerin evrenselliğine duyulan ihtiyaç onları bundan alıkoymuş ve zorunlu olarak hiç değilse görünürde, “kendileri”nin “diğerleri”yle “eşit” olduklarını söylemek zorunda kaldılar.

Buna rağmen uluslararası ilişkilerin doğasıyla içkin hale getirilen güçten kaynaklı eşitsizlik anlayışı, ilişkilerin ve yapıların örtülü biçimde Batı'nın kontrolünde, bir biçimde Batı'nın çıkarlarına hizmet eden ve onun üstünlüğünü perçinleyen araçlar olarak işlev görmesine ve yapılandırılmasına yol açtı. Örneğin, Milletler Cemiyeti ve daha sonra Birleşmiş Milletler, IMF, Dünya Bankası ya da Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı gibi örgütler hiçbir zaman eşitliğe dayalı bir biçimde yapılandırılmadı ve işletilmedi. Aksine Tilly'nin deyişiyle (2001: 303), tüm bu süreçlerde Batılı devletlerin kontrol ve/ya nüfuzu altındaki önce Milletler Cemiyeti, ardından da Birleşmiş Milletler, bütün dünya halklarının kendilerine ait bir modern devlet çatısı altında örgütlenmesini meşrulaştırdı ve makulleştirdi. Ayrıca yeni bağımsızlığını kazanan devletler piyasa, imalat ya da askeri kurumlarının geliştirilmesi için büyük güçlerden yardım istediklerinde büyük devletler onları Avrupa örneklerine uymaları konusunda ikna ettiler. Örneğin, Dünya Bankası gibi kurumlar bu devletlere kredi verdiklerinde Batı normlarına uygun reform yapmalarını şart koştu (Tilly, 2001: 306). Tabii bunlar sadece Batı normlarına uymayı değil, aynı zamanda Batılı devletlerin çıkarlarına uygun hareket etmeyi ve pozisyon almayı da içermekteydi.

Bu dönemde Batılı ülkeler, sömürgelerinin bağımsızlaşması, Asya'nın kontrol dışına çıkması gibi, zaman zaman kontrolü ellerinden kaçırdıkları durumlarla karşılaşmışlarsa da hem evrensel bilgi, teknoloji ve değer üretmedeki başarısı, hem de bunu güce dönüştürmesi sayesinde bu süreçleri, konumlarını bozmayacak bir biçimde (bağımlılık oluşturma yöntemleri gücünü sınırlandırma ve/ya çevreleme politikaları yoluyla) yönetme başarısını göstermişlerdir.

Dolayısıyla Avrupa merkezli Westphalian model, devletler arasında büyüklük, zenginlik, güç ve uluslararası roller açısından ortaya çıkan radikal eşitsizliğin getirdiği gerçekliklere de zahmetsizce uyum sağlamıştır. Bu eşitsizlik, “büyük güçler”in rollerine dayalı bir “küresel yönetim” biçimi doğurmuştur. (Falk, 2005: 29). Bu ise Batı üstünlüğünün ve Batı merkezli dünyanın güvence altına alınmasını sağlamıştır.

Neticede uluslararası ilişkiler döneminde tüm dünya bir yandan Batılı devletler gibi olmaya öykünen, onu taklit etmek zorunda kendini hisseden ve bu çerçevede onunla ilişki kuran devletlerden ve halklardan meydana gelirken, bu aynı zamanda Batı üstünlüğünün inşasına ve süreklilik kazanmasına imkân sağlayan bir mekanizma olarak işlev görmüştür.

IV. ULUSLARARASI İLİŞKİLER SONRASI DÖNEM:

“BİTİŞİK ÇOK MERKEZLİ DÜNYA”

20. yüzyıl her yönüyle “uluslararası ilişkiler”in altın çağı olsa da, yüzyılın sonlarına doğru aktör nitelikleri, ilişki biçimleri, dünya mekânının özellikleri ve zaman-mekân arasındaki ilişki bakımından yeni bir döneme girildiğinin güçlü işaretleri alınmaya başlanmıştır. Hiç kuşkusuz SSCB'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesi, değişimin küresel çapta, daha hızlı ve hissedilir biçimde yaşanmasına yol açmıştır. Günümüzde ise artık çok açık biçimde modern uluslararası ilişkilerdeki yerleşik yapı ve süreçleri tehdit eden, değişime zorlayan önemli gelişmeler yaşanıyor. Çağın gerekleri değişiyor, iletişim ve haberleşme teknolojilerindeki devrimin altyapısını hazırladığı ekonomik, sosyal, siyasal dinamikler, mevcut aktörleri, yapıları ve bunlar arasındaki ilişkileri değiştiriyor.

Dolayısıyla Westphalian devletler sistemini ve uluslararası ilişkileri aşan yeni bir durumla karşı karşıyayız. Modernleşme olgusunun sorgulanmasına paralel, onun bir yansıması olarak şekillenen dünya politikası da tartışmaya açılmıştır. Özellikle egemenliğin bir kere daha dönüşüm geçirdiği, devlet dışı aktörlerin etkinliğini artırdığı, bireyi öne çıkaran ve insanlık çıkarlarına vurgu yapan anlayışların uluslararası değer haline geldiği, bu çerçevede yaygın, çok düzeyli simetrik olduğu kadar asimetrik ilişki biçimlerinin, yani devletlerarası olduğu kadar, toplumlararası, bireylerarası, gruplararası, şirketlerarası ve bunların farklı kombinasyonları olan devletler-toplumlar arası, devletler-gruplar arası, bireyler-devletler arası ilişkilerin hem de belli oranda karşılıklı bağımlılığa dayalı bir hal aldığı farklı bir döneme giriyoruz. Kimilerince “postmodern çağ” olarak adlandırılan bu dönemi dünya

politikası açısından pek çoklarının dile getirdiği gibi, şimdilik “Uluslararası ilişkiler sonrası” olarak adlandırıp bu çerçevede değişimi analiz edebiliriz.

A. Değişimin Dinamikleri ve Değişenler

Dünya politikasındaki bu değişimin ana dinamiğini, iletişim-ulaşım-bilişim teknolojilerindeki devrimin etkisiyle ortaya çıkan ve Barber’ın deyişiyle (1993: 20) “*pazarlar sınırlardan nefret eder*” düşüncesinden beslenen ekonomik-mali-ticari küreselleşme oluşturmaktadır. Bu sayede farklı nitelikte aktörlerin dünya politikasına katıldığı hem çok yönlü ve çok boyutlu, hem de çok yoğun ve çok hızlı bir ilişki ve etkileşim doğmaktadır. Kısacası dünya politikası aktörler, konular, süreçler hatta yapılar bakımından çoğulculaşmaktadır (Ayrıntı için bkz. Gözen, 2004: 20-55).

Yaşanan bu gelişmeler genellikle “küreselleşme” kavramsallaştırılmasıyla özetlenmektedir. Ortaya çıkan dünya düzeni sorununa ilişkin bir kavram olarak küreselleşme, en genel anlamıyla hem dünyanın küçülmesine hem de bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesine gönderme yapar (Robertson, 1999: 21). Küreselleşme süreciyle birlikte bilgi ağları ve yeni iletişim teknolojileri sayesinde insanlar ve uluslar arasındaki bağlar ve bu bağlar içindeki bilgi akışlarının yoğunluğu, hızı ve iççeliği artmaktadır. Bu ise herşeyden önce ilişki biçimlerini yeniden şekillendirerek esnekletirmekte ve çoğulculuşturmuştur. Sonuçta herkesin herşeyi etkileyebildiği ve herkesin herşeyden etkilenebildiği çoklu ilişkiler ağından oluşan dünya çapında bir yapı doğmaktadır.

Bu çerçevede bir bütün olarak küresel saha uygarlıkların, kültürlerin, ulusal toplumların, ulus-içi ve uluslararası hareketler ile uluslararası örgütlenmelerin, alt topluluklar ile etnik grupların, toplum içi grupların, bireylerin ve benzerlerinin giderek daha fazla baskı altına alındığı, ama aynı zamanda farklı bir biçimde güçlendirildikleri bir noktaya sıkıştırılmasıyla ortaya çıkan sosyokültürel bir sisteme dönüşmektedir (Robertson, 1999: 103). Bu durumda küreselleşmenin, uluslararası ilişkiler döneminin devletlerine ve uluslarına karşılık, onların yanısıra tek tek bireyleri ve bir bütün olarak insanlığı da dünya politikasının gündemine soktuğunu söyleyebiliriz (Robertson, 1999: 173).

Bu çerçevede uluslararası ilişkilerin ulus-devletleri mutlaklaştıran varsayımsal ilkelerine uymayan, her aktörün belli oranda diğerini sınırladığı yeni bir dünya doğuyor. Bütün kültürel ve siyasal farklılıklarımıza rağmen hep birlikte, mikro planda tek tek bireylerin önem kazandığı, makro planda insanlığın gittikçe kader birliği yaptığı gerçekten evrensel ve bütüncül bir dünyaya doğru hızla evriliyoruz.

Bu dönemde ortaya çıkan zaman-mekân ilişkisinin en iyi ifadesi ise, Harvey’in dile getirdiği, “zaman-mekân sıkışması”dır. Harvey’e göre, ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması sonucu her zaman kapitalizmin dinamiğinin merkezinde yer almış olan mekânın zaman yoluyla yok edilmesi sürecinde şiddetli bir evreye şahitlik ediyoruz. Böylece mekânsal engeller azalırken, dünyanın mekanlarının içerdiği şeylere karşı daha duyarlı hale gelmekteyiz (Harvey, 1989: 284-307). Bu, herkesin

her şeyden haberdar olduğu, herkesin artık dünya çapında etki doğurabileceği bir potansiyele ulaştığı, dolayısıyla herkesi herkese bağımlı hale getiren adeta “küresel bir köy” doğduğu anlama gelmektedir.

Sonuçta tüm bunlar, bizim dünya politikasındaki değişimin ana dinamikleri olarak gördüğümüz unsurlardan ikisinde, yani ilişki biçimlerinde ve dünya mekânının özelliklerinde bir kere daha tarihsel bir değişim yaşadığımızı göstermektedir. Bu değişim son tahlilde aktör niteliklerini ve onların en önemli ayırıcı özelliklerini de değiştirirse, bizim yaklaşımımıza göre, dünya politikasında tarihsel bir değişim yaşanacaktır.

Bu açıdan söz konusu gelişmelerin “uluslararası ilişkiler dönemi”nin en güçlü ve temel aktörü olan ulus-devletin ana unsurlarını nasıl etkilediğine bakmalıyız. Herşeyden önce bu süreç egemenlik kavramında keskin bir değişime yol açmıştır. Devlet artık her şeye hükmeden bir egemen olmadığı gibi, en kıskanç olduğu egemenliğini gittikçe artan biçimde ulusaltı ve ulusüstü aktörlerle paylaşmak zorunda kalan bir aktör haline gelmiştir (Bkz. Moreno, 2000: 25-36). Ayrıca iç-dış ayrımı zorlaşmakta, sınırlar gittikçe işlevini yitirmekte, özellikle ülke içinin dışı karşı korunmasını ve kontrolünün sağlanmasını artık yeterince yerine getirememektedir (Rosenau, 1997: 3-11). Ulus ise, artık sanıldığı gibi, ortak idealler ve değerler çerçevesinde biraraya gelmiş ve birbirine sadakatle bağlı bireylerden meydana gelen dayanışmacı, homojen bir toplum olmaktan uzak bir profil çizmektedir. Bir başka deyişle, insanlar artık tek kültüre dayalı homojen yapılı bir ulus içinde, birbirine mutlak aidiyet hisseden ve sadakat duyan bir anlayışla hareket etmiyor. Bunun bir göstergesi, artık ulusçuluğun idealize ettiği, uluslar ile devletlerin örtüştüğüne ve her ulusun bir devleti, her devletin bir ulusu olduğuna ilişkin varsayımların geçerliliğini tamamen yitirmesidir. Daha da önemlisi, ulusçuluğun tekkültürlülüğü dayattığı yerlerde, küreselleşmenin toplumsal etkileri sonucu ortaya çıkan sorunların çözümünde, yüceltilen temel değerlerin artık çokkültürlülük ve bunu sağlamaya dönük çokkültürcülük politikaları olduğunu görüyoruz. Eskiden devletin meşruluğu açısından her devletin hiç değilse hukuken kendiyile uyumlu -mümkünse homojen- bir topluluğa (ulus) dayanması esassen, şimdi istenen şey, her devletin içindeki farklılıklarla uyum içinde bir sistem oluşturmasıdır (Falk, 2005: 47-48) .

Kısacası, devletin nitelikleri bakımından hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde radikal bir değişim görmekteyiz. Artık ne ulus, ne egemenlik, ne de vatan olgusu yüzyılın başındaki modele uyuyor. Ne devletin egemenliği ne topraklarının ülkeselliği ne de toplumun ulusallığı eskisi gibi. Köhnemiş siyasi yapıların temelleri çoktan değişmiş durumda. Hatta bu değişim o kadar derinden yaşanmakta ve o kadar içselleşmiştir ki, değişimi her alanda, tüm detaylarda görmek mümkündür. Örneğin, eskiden dünya politikasına katılım noktasında devletler, “ulusal güvenlik” ve “ulusal çıkar” nosyonuyla hareket ederken, şimdi bunların yanı sıra ve aynı zamanda bunlara hizmet edecek biçimde “insani güvenlik”, “toplumsal güvenlik” ve “dünyanın güvenliği”, “toplum çıkarı”, “insanlık

çıkarları” gibi kavramlardan hareket ediyorlar. Daha ilginç olansa, devletler artık birçok alanda yerini ulusallıkla ilgisi olmayan ulusötesi şirketler, hükümetdışı uluslararası kuruluşlar gibi yeni aktörlere bırakıyorlar. Hâlbuki Barber’ın belirttiği gibi (1993: 36), örneğin ulusötesi şirketlerin dış politikayı gerçek anlamda kavraması bile mümkün değildir, çünkü “dış” sözcüğünün hırslı bir küresel işadama için anlamı yoktur.

Rosenau, bu değişim sürecini uluslararası ilişkiler açısından bir türbülans olarak nitelendirmekte ve hükümetlerin gittikçe vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılama konusunda yetersiz kaldığını, egemenlik kavramının dönüşüm geçirdiğini, devletlerin belirli yetki ve sorumluluklarını devretmeye başladığını, bireyin aktör olarak ön plana çıktığını dikkate alarak, küresel bir kültür yapısının oluştuğunu, fakat bu değişimin sistemde türbülansa yol açtığını ileri sürmekte (Rosenau, 1997: 55-77), bu süreci “fragmegrasyon” olarak nitelemektedir. Ona göre bu süreç siyasal parçalanma (*fragmentation*) ve bütünleşme (*entegration*) süreçlerinin eşzamanlı yaşandığı yapısal bir değişime işaret etmektedir (Rosenau, 1997: 99-117). Barber da, Rosenau gibi, bu sürecin birleştirici olduğu kadar ayrıştırıcı olduğunu vurgulayarak, “cihat” ve “McDünya” olarak simgeleştirdiği bu iki dinamiğin sonuçta ulus-devlet yapılarını aynı oranda tahrip ettiğini belirtmektedir (Barber, 1993: 12).

Ayrıca Barber, herkes ve her şey için kaçınılmaz bir karşılıklı bağımlılığa dikkat çekerek, bilim ve teknolojinin ne sınırlarla ne de ulusal egemenliklerle kısıtlanabileceğini bu nedenle de ulus-devletin günlerinin sayılı olduğu tespitinde bulunur (Barber, 1993: 46)⁵. Robertson da (1999: 87) 1990’larda, bize büyük bir küresel belirsizlik gibi görünen bir evreye girdiğimizi belirterek, dünya politikası anlayışımızı genişletmemizi, yani ulus-devletçi anlayıştan uzaklaşmamızı salık verir.

Delaysıyla şu anda, Falk’un deyişiyle (2005: 42), post-Westphalian bir şafak yaşadığımızın en kesin göstergesi, onun “ufuk sınırlandırma” dediği olguda meydana gelen değişimdir. Artık insanlık, bölgesellik, küresellik gibi devletçi olmayan ufukları siyasal anlamda önemsememek mümkün değildir. Bu anlamda, örneğin çok eleştirilen Huntington’un (1993: 22-49) “uygarlıklar çatışması” tezini bile bir post-Westphalian senaryo olarak görmek, onun uluslararası ilişkilerin geleceğinin eksenini devletçilikten uygarlıkçılığa kaydıran yenilikçi yanını önemsemek gerekiyor (Falk, 2005: 43).

Bununla birlikte, yine Falk’un işaret ettiği gibi (2005: 41), davranışsal ve söylemsel yıkıcılık dinamikleri Westphalian temelleri hızla aşındırmakta olsa da, esas itibarıyla post-Westphalian bir dünya düzeni de henüz oluşmamıştır. Hatta hala dünya düzenine Westphalian biçimi vermeye devam eden pek çok unsur söz konusudur. Küresel düzeyde siyasal aktör olarak ülkesel devletin üstünlüğü, dünya politikasında uluslararası savaşların merkezi rolü, egemen devletin tanınmış sınırlar içinde işleri yönetme özerkliği, lider devletlerce jeopolitik alanda talep edilen ve onlara devredilen özel liderlik rolü, hukukun üstünlüğündeki zaaf, bölgesel ve

küresel yönetim konusunda güçlü kurumların olmayışı gibi özellikler hala devam etmektedir (Falk, 2005: 39). Halihazırda BM Güvenlik Konseyi'ndeki beş daimi üyenin veto hakkı, Westphalian gerçekliğin temel unsurlarından biri olarak devletlerarası eşitsizliğin hala resmen ve sembolik olarak tanınmaya devam ettiğinin önemli bir göstergesidir. (Falk, 2005: 40; Nye ve Welch, 2011: 458-459).

Dolayısıyla bu değişim devam eden bir süreçtir ve bizler bir geçiş döneminde yaşıyoruz. Bu sürecin sonunda nasıl bir dünya politikası doğacağını da tam olarak bilmiyoruz. (Alternatifler için bkz. Nye ve Welch, 2011: 420-426, 452-457) Hala süreklilik güçleri ile değişim güçleri arasındaki mücadele kıyasıya devam ediyor. O nedenle bütünleşme-ayırışma, küreselleşme-yerelleşme, modernleşme-postmodernleşme, uluslaşma-ulusüstüleşme süreçleri eşzamanlı işlemeye devam ediyor. Öte yandan, tüm bunlara rağmen, değişimin yönüne dair güçlü ipuçlarını dikkate alarak en azından dünyanın artık Batı merkezli olmayacağını iddia edebiliriz.

B. Değişimin Yönü: “Batı Merkezlilik”ten “Bitişik Çok Merkezliliğe”

Brzezinski, 1990 başlarındaki durumu tasvir ederken “21. yüzyılın arifesinde küresel kargaşa” olarak nitelendirdiği bir “kontroldışılık”tan söz eder (Brzezinski, 1995). Aslında Brzezinski'nin dile getirdiği bu kontrolden çıkma durumu, dünyanın Batı'nın kontrolünden çıkması anlamına gelmektedir.

Gerçekte Avrupa devletler sistemi, tüm dünyaya yayılarak 20. yüzyılda altın çağını yaşamış ve Batı merkezli bir dünya doğmasına yol açmışsa da, Tilly'nin dikkat çektiği gibi (2001: 328), bu yapı aslında Asya, Afrika ve Latin Amerikalı devletlerin sisteme dâhil olmasıyla zaten değişmeye başlamıştı. Ama daha önemlisi, 20. yüzyıl her ne kadar Westphalian devletler sisteminin tüm dünyaya yayılması ve kendini meşrulaştırmadaki başarısıyla altın çağı olsa da, diğer yönüyle özellikle Avrupa'nın zaafalarını ortaya çıkaran, cazibesini de azaltan, daha da önemlisi dünya üzerindeki kontrolünün azaldığı bir dönem olarak da yorumlanabilir. Bu açıdan özellikle dünya savaşlarının esasen Avrupa içi savaşlar olması ve bu savaşların Avrupa'nın küresel güce hâkim olmasını engelleyen bir işlev görmesi çok önemlidir. Bu savaşlar Avrupa'nın gücünü azaltmasının ötesinde prestijine büyük darbe vurmuştur. Bu savaşların yıkıcılığı ve ölümcüllüğü bir yana, bu süreçlerde ortaya çıkan faşizm, ırkçılık ve soykırım gibi nedenlerle artık Avrupa asla üstün bir uygarlık standardını temsil ettiğini söyleyemez (Knutsen, 2006: 353). Fakat bu durum Avrupa merkezli dünya algısını çok zayıflatsa da, ABD sayesinde dünyanın Batı merkezli olma niteliğini değiştirmemiştir.

Bununla birlikte, dünya çapında yaygınlık kazanan çokkültürlü ve çokuluslu sanayi düzeni, genel olarak Batılı ülkelerin ekonomide ve siyasi ilişkilerde üstün ve seçkin aktör oldukları eski dünya düzenini gerçekten sarsmıştır. Özellikle sermaye ve sanayi ürünlerinin önceki döneme göre dünyada büyük ölçekte ve büyük bir etkinlikle dolaşmaya başlaması, artan biçimde ulus-devletlerin yerini çokuluslu şirketlerin almasına yol açmış, ticaretteki, karşılıklı bağımlılıktaki ve ulusüstü

yapılardaki gelişmeler, geleneksel anlamda kendi kendine yeterlilik ve bağımsızlık gibi uluslararası ilişkiler dönemine ait aktör niteliklerini yani ulus-devletin özünü ortadan kaldırmış (Knutsen, 2006: 354), Batı dışı dünyanın hareket alanının genişlemesine yol açmıştır.

Yani küreselleşme, Avrupa'nın sahte evrenselciliğine karşı sahici bir evrensellik oluşturmaya başlamış ve bu durum Batı'nın üstünlüğünü tartışmalı hale getirmiştir. Son tahlilde bu Batı merkezli dünyanın ortadan kalkmasına imkân tanımaktadır.

Ayrıca tüm bu gelişmeler karşısında Batı, dünyayı kontrolü altında tutmaya çalışsa da artık bunda pek başarılı olamadığı çok açıktır. Karşılıklı bağımlılığın artması nedeniyle siyasi konular da dâhil olmak üzere dünya politikasında pek çok konuda (ama özellikle çevre ve kalkınma) çoktarafılığa duyulan ihtiyaç, Batı dışı bölge ve aktörlerin etkinlik kazanması anlamına gelmektedir. Avrupa ve Kuzey Amerika hala çok önemli merkezler olsa da, Çin, Hindistan, Japonya ekseninde Asya ve Pasifik, Brezilya-Arjantin ekseninde Latin Amerika gibi yerler yeni merkezler olarak önem kazanmaktadır. Belki Ortadoğu da eskiden olduğu gibi bir uygarlık merkezi olarak yeniden önem kazanacaktır.

Kısacası, “uluslararası ilişkiler öncesi” dönemde olduğu gibi, dünyada birden fazla merkez doğuyor. Fakat küreselleşme dinamikleri dikkate alındığında, geçmişten farklı olarak bu merkezler arasında çok güçlü bağlar ve etkileşimler söz konusudur. O nedenle artık birbirinden kopuk değil, aksine “bitişik çok merkezli” bir dünyaya gittiğimiz anlaşılıyor. Küresel trendlere baktığımızda bu yeni merkezlerin kimi zaman uygarlık eksenli, kimi zaman ekonomi eksenli, kimi zaman siyasi eksenli ya da askeri-stratejik eksenli olabileceği anlaşılıyor. Ama daha önemlisi, zaman-mekân ilişkileri dikkate alındığında bunlar yer yer eşzamanlı ve eşmekanlı olarak da ortaya çıkabilir. Dolayısıyla bu “bitişiklik” olgusu, “iç içeliği” de içerebilir. Bu durumda, mekânın iç içe geçtiği oranda bir “merkezsizleşme”den de söz edebiliriz.

SONUÇ

Bu çalışmada gördük ki, “uluslararası ilişkiler” temel aktörleriyle ve ilişki biçimleriyle ne ezeli ne de ebedi bir olgudur. Belli bir tarihsel döneme ait bir dünya politikası biçimidir ve tarihsel koşullara bağlı olduğu için de bu koşullardaki değişime paralel olarak değişecektir. Ayrıca dünya politikasındaki bu tarihsel değişim, bize Batı üstünlüğünün de daimi ve değişmez olmadığını açıkça göstermektedir.

Şimdi dünya politikasının yeni bir tarihsel dönemin eşiğinde olduğu görülmekle birlikte nasıl bir dünya doğacağını kimse tam olarak bilmiyor. “Uygarlıkların çatıştığı” bir dünya mı, “etnik çatışmalarla boğuşan” ve gittikçe “kabileleşmeye giden” bir dünya mı, yoksa sınırların kalktığı, tüm halkların bir biçimde temsil edildiği bir dünya hükümetinin olduğu “tam küreselleşmiş bir dünya” mı doğacak? Bilmiyoruz. Bildiğimiz bir şey varsa, o da bu dünyanın eskisi gibi olmadığı ve artık Batı'nın her şeyi kontrol etme imkânının kalmadığıdır. Dolayısıyla dünya artık

sadece Batılıların kurduğu değil, aslında herkesin birlikte kurmakta olduğu bir dünya niteliği taşımaktadır.

Bununla birlikte, tarih bize dünya politikasındaki değişimin hep sancılı ve gerçekten uzun süreçlerde ve aşama aşama gerçekleştiğini, aynı zamanda bu değişim zamanlarında süreklilik ve değişim dinamiklerinin belli oranda beraber işlediğini de göstermektedir. Bu çerçevede ancak değişim dinamikleri, süreklilik dinamiklerinden daha yaygın ve etkili sonuçlar doğurduğunda, özellikle de aktör niteliklerini, ilişki biçimlerini ve zaman-mekân ilişkilerini değiştirdiğinde yeni bir dönem başlatabilmektedir.

Dahası, dünya politikası tarihi bize ancak değişime ayak uyduranların geleceği kurduğunu ve daha çok söz sahibi olduğunu göstermektedir. Bunu başarabilenlerinse hep, hayata ve dünyaya dair bir duruşu ve düşüncesi olan, bu çerçevede “düşünce” ve “değer” üreten toplumlar olduğu görülmektedir. Zaten ancak bu nitelikteki toplumlar değişebilir ve dünyayı değiştirebilirler. O nedenle bu süreçte ve yeni kurulan dünyada saygın ve etkin bir yer almak için önce değişimi görmeli, anlamalı ve ona ayak uydurmaya çalışılmalıdır.

Kuşkusuz, dünya politikasına baktığımızda özü pek değişmeyen bir ikilem de dikkat çekiyor: Güç ve adalet arasındaki amansız mücadele. Ve 2500 yıl önce Thucydides’in diyaloglarında geçen “*güçlüler yapacaklarını yapar, zayıflarsa katlanmaları gerekene katlanırlar*” sözünün büyük oranda bütün dönemlerde karşılığını bulduğunu, yani bu mücadelede gücün açık bir üstünlüğe sahip olduğunu görmekteyiz. Bu durum, bizim adalet ve hakkaniyet ilkeleri doğrultusunda bir dünya kurulması konusundaki çabalarımızı anlamsız kılar mı? Elbette hayır. Çünkü dünya politikası tarihi sadece bir güç arayışı değil, doğrusal bir ilerleme göstermese de, aynı zamanda bir adalet arayışı tarihidir. Özellikle gücün sınırlanması ve kontrollü kullanılması bakımından bu adalet arayışları her zaman önemli olmuş ve gelecekte de önemli olacaktır. Ayrıca unutmamak gerekir ki, üstünlük sağlama her zaman bir gücün belli oranda adaletle dayanması ve onu temsil etmesiyle mümkün olmuştur.

Son olarak değişim sürecini Türkiye açısından da değerlendirebiliriz. Her şeyden önce, tüm bu değişim süreçlerinde tarihin akışında doğru yerde olmak için dünyayı doğru algılamak gerekmektedir. Türkiye’deki asıl sorun da sanki burada, yani dünya algısında yatmaktadır. Çünkü Türkiye’de sıradan bir insanın dışında uluslararası ilişkiler öğrencileri, entelektüeller, gazeteciler ve siyasetçiler bile dünyayı zaten birileri tarafından yönetilen bir yer olarak görmekte, yaşanan tüm gelişmelerin de gizli güçler tarafından yazılan senaryoların ve kurulan komploların sonucu olduğuna inanmaktadır. Bu çerçevede tüm dünyada yaşananları büyük bir komplonun parçası ve tüm aktörleri de ipleri birilerinin elinde kuklalar olarak görmektedirler.

Bu anlayış doğrultusunda günümüzde yaşanan değişim süreci bile sosyolojik ve tarihsel bir olgu olarak değil, “karanlık güçler”in, “dış mihraklar”ın hayata

geçirmeye çalıştığı gizli bir senaryo olarak yorumlanmaktadır. Örneğin küreselleşme, emperyalist Batılıların sahneye koydukları bir oyun olarak nitelenmektedir.

Uluslararası İlişkileri böyle algılamak elbette yanlış. Çünkü uluslararası ilişkiler bu kadar basit süreçte oluşmaz, aksine birçok etken altında çok aktörlü karmaşık bir yapı içinde cereyan eder. Ve genellikle de sanıldığı gibi tam dayanışma içinde bütüncül bir Batı da yoktur. Öte yandan, bu determinist bir bakış/inanç, ne yaparsanız yapın hiçbir şeyin, bu arada kendi ülkenizin “uluslararası kader”inin değişmeyeceği duygusuna yol açıyor ve umutları, mücadele gücünü ve özgüveni yok ediyor. Dahası, değişime sürekli bir direnç göstermeyi beraberinde getiriyor. Çünkü bu determinist inanç kaçınılmaz olarak, etkin aktörlerin ilahlaştırılarak “tanrı kudreti”nde güçler olarak görülmesine neden oluyor. Bu durumda zaten bu “yaratılmış tanrılar”la mücadele ettiğinizi düşündüğünüz sürece yenilginiz hem mukadder olacak, hem de meşru. O zaman da fazla çabalamaya gerek olmadığı düşünölmeye başlanacaktır.

Fakat bu algı zihinleri fazlasıyla basitleştiriyor, hayatı siyah-beyaz algılamaya ve dolayısıyla indirgemeci düşünmeye yol açıyor. Hâlbuki hayat çok renkli bir yerdir ve ilahlaştırılan aktörler yeni doğan dünyanın ancak sebeplerinden sadece bir tanesidir, ama asla yaratıcısı ve gerçek sahibi değillerdir.

Sonuç olarak, değişim sürecini faydalı hale getirmek, fırsata dönüştürmek için öncelikle bu sorunlu dünya algısını değiştirmeli ve sadece başkalarına atfedilen değiştirici güç rolünü herkesin oynayabileceğini görmeli ve buna inanmalı. Tarihsel değişim bize gösteriyor ki, en büyük güç, değişebilme yeteneğini elinde bulunduranların gücüdür ve tarihi hep onlar yazmış, tarih de hep onları.

NOTLAR

¹ Burada “dünya politikası” kavramını, İngiliz Okulu'ndaki gibi, hem devlet eksenli klasik uluslararası ilişkilerin hem de devletdışı aktör ve süreçlerin eş zamanlı yaşandığı bir dünya durumunu anlatmak için kullanmıyoruz. Onlar, esasen 1970 sonrası dünyayı tanımlamak için bu kavramı kullanıyorlardı. Biz ise çok daha genel bir kullanımla, dünyadaki genel siyasi durumu anlatmak için bu kavramı kullanıyoruz.

² Özellikle doğu-batı yönünde İpek Yolu gibi ticaret temelli etkileşimler söz konusu olmuşsa da, bunlar dönemin özellikleri nedeniyle tarihsel değişim dinamiklerinde beklenen etkiyi meydana getirmemiştir.

³ Westphalia Anlaşmaları'nın İngilizce metni için bkz. http://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp.

⁴ Ulusların bu döneme özgü modern yapılar olup olmadığı literatürde tartışma konusudur (Bkz. Özkırmı, 2008). Çok ciddiye alınmayan primordialist

yaklaşımlar dışında, özellikle Smith'in, ulusların modern yönü kadar antik kökenleri olduğunu ve "etnik çekirdekler"e dayandığını ileri sürmesi tartışmayı önemli kılmaktadır (Bkz. Smith, 1986).

⁵ Barber bu ifadeleri kullansa da esasen bundan hoşnut değildir ve ulus-devletin sonunun iyi bir şey olmadığına, bunun demokrasinin de sonu olacağına inanmaktadır (Bkz. Barber, 2003: 296-312).

KAYNAKÇA

- Arıboğan, Deniz Ülke. (1998). *Kabileden Küreselleşmeye, Uluslararası İlişkiler Düşüncesi*. İstanbul, Sarmal Yayınevi.
- Barber, Benjamin. (2003). *Mc World'e Karşı Cihad*. Çev. E. Birey, İstanbul, Cep Kitapları A.Ş.
- Brzezinsky, Zigniew K. (1995). *Out of Control: Global Turmoil on the eve of twenty-first century*. NY, Touchstone.
- Calhoun, Craig. (2007). *Milliyetçilik*. Çev. B. Sütçüoğlu, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay.
- Ebu Süleyman, A. Ahmed. (1985). *İslam'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*. Çev. F. Koru, İstanbul, İnsan Yay.
- Eisenstadt, S. N. (2007). *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*. Çev. U. Çoşkun, Ankara, DoğuBatı.
- Falk, Richard. (2005). *Dünya Düzeni Nereye?*. Çev. N. Domaniç ve N. Arhan, İstanbul, Metis Yay.
- Goody, Jack. (2002). *Batıdaki Doğu*. Çev. B. M. Angılı ve İ. M. Bezgin, Ankara, Dost.
- Gözen, Ramazan. (2004). *Uluslararası İlişkiler Sonrası Çoğulculuk, Küreselleşme ve 11 Eylül*. İstanbul, Alfa.
- Harvey, David. (1989). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Changes*. Oxford, Basic Blackwell.
- http://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp (erişim: 18.11.2011).
- Huntington, Samuel. (1993). "The Clash of Civilizations". *Foreign Affairs*. 72, 22-49
- Knutsen, Torbjon L. (2006). *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*. Çev. M. Özay, İstanbul, Açılım.
- Llobera, Josep R. (2007). *Modernliğin Tanrısı, Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*. Ankara, Phoenix.

- Machiavelli, Niccolo. (2004). *Prens*. Çev. H. Mutluay, İstanbul, Bordo Siyah.
- Mansbach, Richard W. (2000). “Changing Understandings of Global Politics: Preinternationalism, internationalism, and postinternationalism”. *Pondering Postinternationalism: A Paradigm for the Twenty First Century?* Ed By. Heidi H. Hobbs, Albany. State University of New York Press. 7-23.
- Moreno, Dario. (2000). “The Limits of Sovereignty in a Bifurcated World”. *Pondering Postinternationalism: A Paradigm for the Twenty First Century?* Ed By. Heidi H. Hobbs, Albany. State University of New York Press. 25-37.
- Nye, Joseph S. ve David A. Welch. (2011). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. Çev. R. Akman, İstanbul, T. İş Bankası Kültür Yay.
- Özkırımlı, Umut. (2008). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Ankara, Doğu Batı.
- Özlük, Erdem. (2012). *Uluslararası İlişkilerde Devlet: Tanım, Teori ve Devlet İstisnacılığı*, Konya, Çzigi Yayınevi.
- Poggi, Giofarnco. (2007). *Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. Çev. A. Babacan, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay.
- Robertson, Roland. (1999). *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*. Çev. Ü. H. Yolsal, Ankara, Bilim ve Sanat.
- Rosenau, James N. (1997). *Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Schulze, Hagen. (2005). *Avrupa’da Ulus ve Devlet*. Çev. T. Bender, İstanbul, Literatür Yay.
- Smith, Anthony D. (1983). *State and Nation in the Third World: The Western State and African Nationalism*. Brighton, Wheatsheaf Boks Ltd.
- , (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, Blackwell.
- , (2004). *Milli Kimlik*. Çev. B.S. Şener, İstanbul, İletişim.
- Tilly, Charles. (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*. Çev. K. Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi.
- Yurdusev, A. N. (1996). “Uluslararası İlişkiler Öncesi”. *Devlet, Sistem, Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. Der. A. Eralp, İstanbul, İletişim.
- Wallerstein, Immanuel. (2007). *Avrupa Evrenselciliği, İktidarın Retoriği*. İstanbul, Aram.
- Viotti, Paul R. and Mark V. Kauppi. (2010). *International Relations Theory*. Fourth Edition, New York, Longman.